Cyklistický výjazd
za spoznávaním Liptova

Realizoval: Cykloturistický klub LEŠŤAN
Účasť členov klubu: Mgr. Martin Jančok, MVDr. Michal Ondovčík
Termín výjazdu: 31.8.2009 v čase od 13:00 hod. do 17:15 hod. – presun z Lešte do Ružomberka
1.9.2009 v čase od 07:00 hod. do 12:00 hod.
Trasa presunu: Lešť – Zábava – Zvolen – Banská Bystrica – Donovaly – Ružomberok – Liptovská Teplá – Bešeňová – hradné teleso Liptovskej Mary – **hradisko Havránok** – okolo **Aquapark Tatralandia** – Liptovský Mikuláš – **drevený kostol v obci Svätý kríž** – Ružomberok – Donovaly – Banská Bystrica – Hronsek – Zvolen - Lešť
Dĺžka presunu: 31.8.2009 - 103 km
1.9.2009 - 185,5 km

Materiál, ktorý bol použitý k spracovaniu prezentácie:
- **text –** internet, MVDr. Michal Ondovčík
- **fotografie –** MVDr. Michal Ondovčík,
- **mapka trasy –** MVDr. Michal Ondovčík

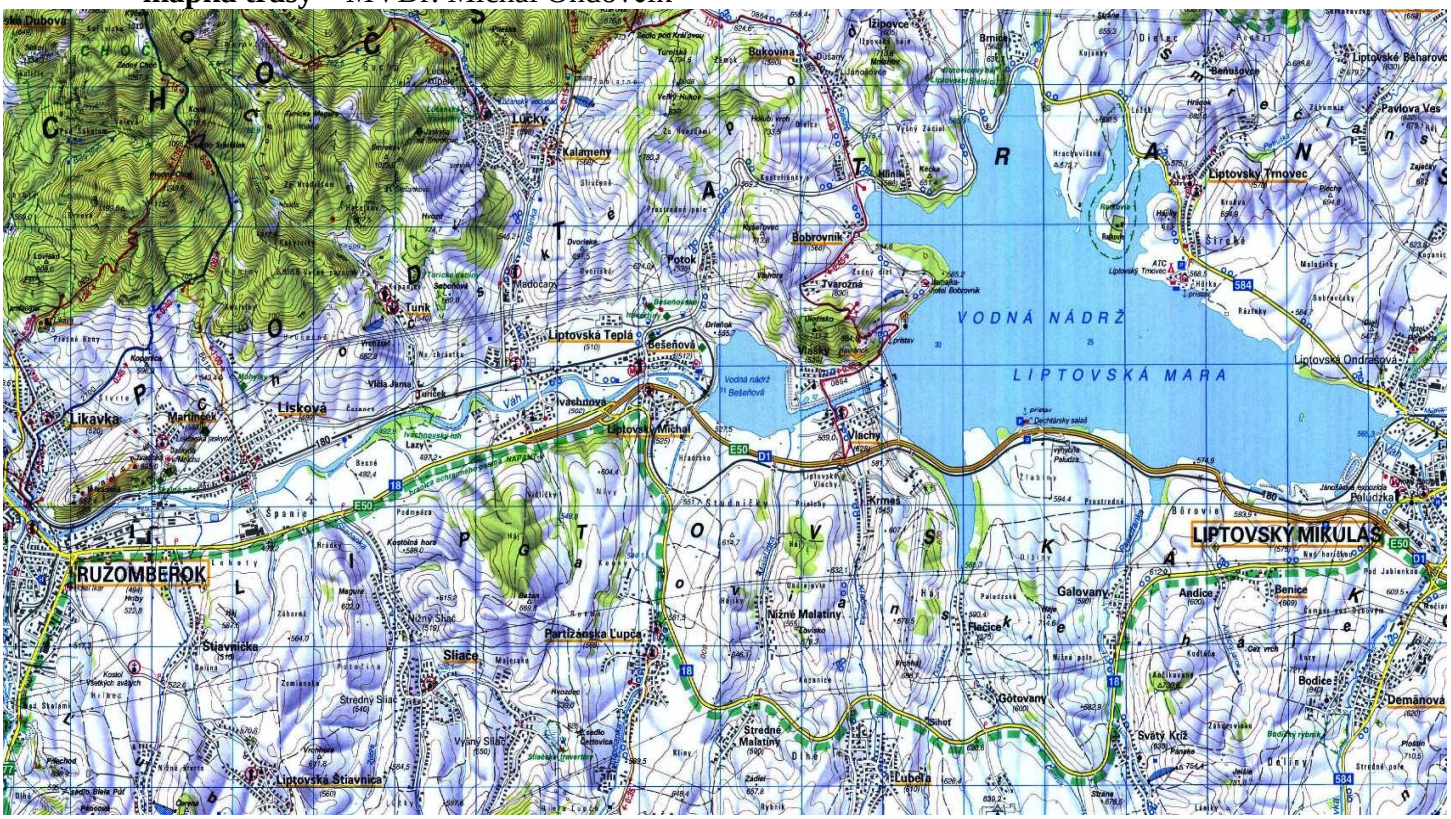

Hradisko Havránok

Adresa: Liptovská Mara, 032 23 Bobrovník, Slovensko
Poštová adresa: Liptovské múzeum v Ružomberku, Námestie Š. N. Hýroša 10, 034 50 Ružomberok, Slovensko
Telefónne číslo: 421 (0) 44 432 2468
Fax číslo: 421 (0) 44 430 3532

E-mail: lipt.muzeum@post.sk, liptmuzeum@stonline.sk
Webová stránka: http://www.liptovskemuzeum.sk

Archeologický výskum, ktorý predchádzal vybudovaniu priehrady Liptovská Mara, odkryl na vrchu Havránok zvyšky súvislého osídlenia. Tie patrili dôležitému hospodárskemu a spoločenskému stredisku púchovskej kultúrnej skupiny, ktoré tu prekvitalo okolo prelomu letopočtov. Archeologický výskum objavil aj zachovaný zvyšok pôvodnej hradby keltského hradiska. Nálezy dvorca z mladšej doby železnej, brány keltského hradiska a svätyne, pochádzajúce spred nášho letopočtu, sú náznakovo zrekonštruované. Na najvyššom bode lokality bol v stredoveku zemepanský hrádok, ktorý tu stál od 12. do 16. storočia.

Dnes je Hradisko Havránok v Bobrovníku národnou kultúrnou pamiatkou a bolo tam otvorené Archeologické múzeum v prírode, Liptovská Mara - Havránok.
Táto národná kultúrna pamiatka sa rozprestiera na Hradisku Havránok v Bobrovníku nad vodnou nádržou Liptovská Mara.

Ľudia v tejto lokalite žili od strednej laténskej doby až do starej rímskej doby, Havránok bol teda osídlený od 3.storočia pred našim letopočtom do druhého storočia nášho letopočtu. Keltský kmeň Kotíni sa na Havránku usadili koncom 2. storočia p.n.l. Boli nositeľmi púchovskej kultúry. Obyvatelia nevytvárali súvislé osady, ale žili v samostatných hospodárstvach, dvorcoch, ktoré pozostávali z obytného domu a hospodárskych priestorov. Pod Havránkom sú však stopy aj po osídlení z čias Veľkej Moravy a stredoveku.

Na Havránku bolo nájdené opevnenie, v ktorého múroch sa nachádzajú pozostatky po núdzovom osídlení, tzv. refúgiu. Sú tu aj zvyšky obetiska keltskej svätine a obetného miesta. Nad obetiskom je obranné opevnenie. No a nad ním archeológovia odkryli zvyšky stredovekého osídlenia - hrádku. Stál na najvyššom bode Havránku a plnil obranno pozorovaciu funkciu.

V súčasnosti prebieha rekonštrukcia časti keltskej osady Kotínov s obetišťom z 1. storočia pred n.l. Boli objavené zvyšky spaľovaných obiet (obilie, šperky) a v studni kosti siedmich ľudí, pravdepodobne obetí náboženských rituálov. V 11. až 15. storočí tu stál slovanský drevený hrádok opevnený palisádami. Stavby obydlia, obetiská, pec a rôzne predmety boli čiastočne rekonštruované a tvoria archeologické múzeum v prírode. Ďalej sa tu nachádzajú rekonštrukcie keltských stavieb, rekonštruovaná latenská hradba a brána,stredoveká obranná priekopa, most, dlaždené nádvorie a suterén drevenej, obytnej veže, rekonštruuje sa stredoveký kostol.

Kelti a ich zvyky

Doba barbarov, čas kedy sa utváral náš svet. Preto nám poznanie tohto veku otvára oči a pomáha chápať prítomnosť. Barbari neboli iba nevzdelaní a tupí ľudia, ako si mnohí myslia. Dokonca v mnohých oblastiach prekonávali aj samotných Rimanov. Ironiou je, že to boli práve Rimania, ktorí začali oslovenie "barbar" používať ako nadávku. Pre Grékov bol zase barbarom každý cudzinec. Či chceme alebo nie, boli to naši predkovia, ktorí v spojení s gréckou a rímskou kultúrou položili základný kameň našej civilizácie. Vzhľadom na rôznorodosť a rozmanitosť barbarských kmeňov, do tohto cyklu zahrniem len tých najvýznamnejších a najznámejších - Keltov, Germánov a Húnov.

Počiatky histórie a vzniku keltskej kultúry spadajú do obdobia, kedy žilo v Európe viacero málo odlišných kmeňov hovoriacich indoeurópskymi jazykmi. Niektoré tieto skupiny na okraji strednej Európy sídliace v okolí Hercynského lesa prevzali nové remeselnícke techniky, vytvorili samostatný národ a dnes sú známi pod menom Germáni. Vo východných častiach Európy žili starí Slovania a konečne v strede Európy žili Kelti - kmeňové zväzy, ktoré sa neskôr rozšírili do celej Európy a niektoré dokonca zasiahli aj Blízky východ.

V dobe železnej zazanamenali Kelti svoj najväčší rozmach. Metalurgia železa umožnila nielen výrobu kvalitnejších zbraní, ale v prvom rade kvalitnejších nástrojov. Pomocou železných nástrojov bolo možné preniknúť cez husté lesy a vyrúbať cesty pre vozy, čo umožnilo ľahšie styky medzi jednotlivými kmeňmi. Z toho dôvodu nastal rozmach obchodu a rýchle šírenie rôznych technických vynálezov. Aj keď metalurgia železa dorazila do Európy až začiatkom 1. tisícročia pr. n. l., čo bolo pomerne neskoro, rýchlo sa v týchto končinách rozvíjala.

Povôd Keltov dodnes zostáva obostretý záhadou. Avšak o čo menej o nich existuje faktov, o to viac dodnes fascinujú. Aké-také údaje máme len vďaka rímskym a gréckym prameňom. Sami Kelti si neviedli žiadne záznamy o svojich víťazstvách, hrdinoch,

kniežatách, ani kráľoch. Mali rovnako vlažný vzťah k minulosti, ako k budúcnosti. Žili vyslovene len v prítomnosti. Druidi ich učili, že zaznamenanie písmom odoberá zmysel obsahu. My si trénujeme pamäť omnoho menej ako Kelti. Ten, kto sa musel všetko dôležité naučiť spamäti ako oni, cvičil sa nutne v sústreďovaní na to najdôležitejšie. Tým, že sa informácie opakovali ústne, v rôznych variantoch, stále obohacované o novinky, neustrnuli. Neboli to len fakty, ale obrazy, symboly, ktoré apelovali viac na pocity.

Akí vlastne Kelti boli, ktoré vlastnosti z nich urobili dodnes živú legendu?

V horšom prípade je Gal (tak Keltov, ako vieme, nazývali Rimania) opitý a nespoľahlivý, v lepšom tajomný a hlboko veriaci. V každom prípade však galantný. Pozná sa aj podľa vrodenej potreby hľadať zmysel života. Taká mienka dodnes pretrváva tam, kde sú ľudia stále hrdí na kvapky galskej krvi kolujúcej v ich žilách - v dnešnom južnom Francúzsku. Čo bolo typické pre ľudí, aby sme im mohli hovoriť Gali, prípadne Kelti?

„Cti bohov, buď statočný a nepáchaj zlo," to bola ich filozofia, ktorú obdivovali aj ostatné staroveké kultúry. *„Prchká unáhlenosť,"* píše Caesar vo svojich Zápiskoch o vojne v Galii, *„je viac ako ktorákoľvek iná vlastnosť od prírody príznačná pre nich."* Od Strabóna sa dozvedáme, že boli posadnutí vojnou, milovali boj a dobrodružstvo rovnako ako zábavu a hodovanie. Vychutnávali prítomnú chvíľu, živelne a vášnivo, nákazlivo veselí a ľahkomyselní. Bažiaci po sláve, zveličujúci svoje hrdinské činy, na jednej strane odvážne riskujúci život, na druhej naivní a sentimentálne patetickí. Vyžívajúci sa v krvavých popravách a pritom hlboko spirituálni. Silné individuality, ktoré neustále súperili, dokonca i o kus najlepšej šunky na hostine, a preto neboli schopné spolupracovať, ani keď šlo o veľa. Opäť Caesar: *„Galia je samá strana. Strany sú nielen vo všetkých kmeňoch, ale takmer i v každom rode."*

„Sú nestáli a ustavične túžia po novotách," tvrdí Caesar, zároveň však pripomína, že sú *„nanajvýš dôvtipní a neobyčajne schopní napodobniť a zhotoviť všetko, čo im kto ukáže a vysvetlí."* Pozitívne stránky si všíma aj Ammianus Marcellinus, ktorý vychádzal z diela o štyri storočia staršieho Timagena z Alexandrie i z vlastných skúseností: *„Prikladajú veľký význam elegancii a čistote. Niet u nich muža, tým menej ženy, ktorí by chodili špinaví a v handrách."*

Keltské ženy boli povestné svojou statočnosťou a vernosťou. Ammianus Marcellinus nás informuje: *„Ak Gal začne bojovať po boku so svojou manželkou, ešte odvážnejšou a ešte modrookejšou ako on, len ťažko mu odolá oddiel nepriateľov. Keď sa žena vzpriami v celej svojej výške, prepukne zbesilosťou a zasadzuje strašné údery belostnými pažami i nohami."*

Ako vyzerali títo vášniví dobrodruhovia? Nuž, bojovníci a príslušníci vládnucej vrstvy merali 180-190 cm, niektorí aj viac ako dva metre. Ostatní muži boli v priemere o 10-15 centimetrov nižší, ženy dosahovali výšku 150-160 cm. Polybios približne dvesto rokov pred Kristom spomína Galov ako hrôzostrašných a mohutných bojovníkov. Ich ženy sa vraj výškou a silou vyrovnali mužom. *„Galovia, pretože sú vysokí, pohŕdajú každým mužom nízkej postavy,"* poznamenal si Caesar. Títo vyznavači kultu tela dbali na to, aby nestučneli. Strabón píše, že si bojovníci verejne merali objem pása a trestali každého, u koho prekročil uznávanú mieru.

Tmavovlasí Rimania a Gréci si na Keltoch všímali hlavne modré oči, jemnú pleť a svetlé vlasy. Muži si buď nechávali narásť dlhé zakrútené fúzy, ktoré im zakrývali pery a pri hostinách vraj fungovali ako sitko, alebo chodili hladko oholení. Hlasy mali drsné a hlboké. Vlasy si natierali vápennou vodou, takže sa zdali byť svetlejšie a hustejšie.

Ako žili, ako normy spoločenského života uznávali?

Najväčšou jednotkou keltskej spoločnosti bol kmeň. Jeho členovia sa hlásili k spoločným predkom a dodržiavali rovnaké rituály. Obec mala neobmedzenú moc nad príslušníkmi jednotlivých rodov a rodín, nad ich životom a smrťou. Na čele kmeňa stál kráľ, chápaný skôr ako vojvodca. Niekde bola jeho funkcia dedičná (ak nemal syna, nastupovali po jeho smrti muži z línie otca, strýka, bratranca). Väčšinou sa však dostával k moci voľbou. Neskôr prebrala hlavné slovo v správe obce rada starších. Rada starších každý rok vyberala dvoch úradníkov, ktorí mali rozhodujúce právomoci, jeden všeobecnú moc, druhý hospodársku.

„V celej Galii sú iba dva stavy ľudí, ktorí niečo znamenajú a ktorí sa tešia vážnosti," informuje nás Caesar. Dá sa predpokladať, že tým myslel druidov a bojovníkov. Slobodný ľud, to boli hlavne roľníci a remeselníci. I keď...: *„Takmer každý, kto má dlhy alebo nevládze platiť dane, sám sa dáva do otroctva."* To, čo Caesar nazval „otroctvom" bol akýsi dobrovoľný systém poddanstva mocnejšiemu súkmeňovcovi. Tí, ktorí neboli sami schopní získať korisť v boji alebo si zaistiť bezpečnosť, zverili sa do ochrany predovšetkým účastníkom dobyvačných výprav, ktorí si z nich doniesli majetok a boli za to v obci vysoko vážení. Otrokov mali Kelti len málo, nepriateľov brali do otroctva zriedkavo, hoci napríklad pre Rimanov boli zajatci zdrojom lacnej pracovnej sily.

Aj Kelti, nielen Rimania, mali dobre prepracovaný právny systém. Väčšina porušení zákona sa dala vykúpiť predpísaným počtom kusov dobytka. Keďže však veľmi silne verili v posmrtný život na inom svete, splatenie niektorých dlhov sa dalo odsunúť aj tam. Škoda, že sa to aj dnes nedá využiť.

Poznali krvnú pomstu, ktorá často trvala i niekoľko generácií. Platiť musel aj muž, ktorý ohrozil česť ženy, či už cudzí, ktorý ju znásilnil, prípadne manžel, ak jej bol neverný, ba dokonca aj ak šíril o svojej manželke nepravdivé historky. Ak umrel manžel za podozrivých okolností, rodinná rada zvažovala mieru viny jeho ženy. Keď ju uznala za vinnú, bola žena mučená, zabitá a pochovaná spolu s manželom.

Napriek tomu mali ženy na tie patriarchálne časy dosť rovnoprávne postavenie. Boli slobodnejšie ako Rimanky. Mohli si vybrať manžela a i keď sa nezachovali svedectvá o tom, ako vyzerala keltská svadba, vieme, že sa po vzájomnej dohode manželia

mohli bez problémov rozísť. Bohatí muži občas mali aj viac žien, ale väčšinou prevládala monogamia a dve-tri deti v rodine. Nemanželské deti dostávali meno po matke. Otec začal syna vychovávať, až keď dorástol do veku, keď mohol začať nosiť zbraň. Majetok manželov bol spoločný a po smrti jedného z nich ho dedil ten, ktorý ostal nažive. Ženy mali na starosti domácnosť, vychovávali deti, strážili dom a starali sa o jedlo a ošatenie. Výnimočne nadané ženy sa však mohli stať aj poetkami, liečiteľkami a jasnovidkami, prípadne sa presláviť ako odvážne bojovníčky. Niektoré svojmu rodu dokonca vládli. Keltská obec sa starala aj o nevládnych a opustených členov kmeňa, ktorí žili v obecných domoch a dostávali jedlo od celého kmeňa.

Kelti si nadovšetko vážili statočnosť a tak sa hrdinom a uznávaným členom kmeňa mohol stať i človek z najnižšej vrstvy. Milovali zábavu, dobré jedlo a pitie, tanec a spev. Uznávanými umelcami boli hudobníci a rozprávači príbehov a mýtov. Obdivovali dobrých rečníkov a boli až príliš uvravení a vystatovační. Tieto veľké deti vraj radi zastavovali pocestných a kupcov, vyzvedali podrobnosti o živote v iných krajinách a tie potom zveličene a značne zdramatizovane podávali ďalej. Mali vyvinutú obrazotvornosť a tvorivosť, o čom nám zanechali neprehliadnuteľné svedectvo v podobe umenia plného fantázie a symbolov.

Pozrime sa teraz na bežnú hostinu keltských bojovníkov.

Jedli chlieb a mäso varené vo vode alebo pečené na uhlí a na ražni. Muži si odkrajovali mäso malým železným nožom, ktorý nosili na páse hneď vedľa meča. Ryby varili v slanej vode s octom a rascou. Kelti jedli pri nízkom stole, s prekríženými nohami alebo na stoličkách, Rimania sa najradšej hostili poležiačky. Jeden antický historik o nich napísal: *„Jedia všetci sediac v kruhu na zemi, na rozprestretých vlčích a psích kožušinách. Neďaleko stojí ohnisko s ohňom, kotlami a ražňami s veľkými kusmi mäsa. Chleba jedávajú málo, zato mäso v porciách ako pre levy. Statočných mužov si uctievajú najkrajšími kusmi mäsa. To, čo sa z mäsa nedá odhryznúť alebo odtrhnúť, pookrajujú malým nožíkom, uloženým v osobitnej pošve. Ryby robia pečené so soľou, s vínnym octom a s rascou. Tú pridávajú aj do nápoja."*

Jedlá sa podávali na hlinených, bronzových a drevených podnosoch. Pilo sa hlavne pivo. Víno bolo vzácne, dovážané z juhu a pili ho čisté. V kruhu koloval jeden pohár. Najvznešnejší, najvýznamnejší a najstatočnejší mali prednosť pri výbere miesta na sedenie i najlahodnejších pochúťok. Najstatočnejší bojovník dostal najlepší kus šunky, kým iné časti boli ponúknuté ostatným. Keď si na to však robil nárok niekto iný, vstali a bojovali spolu v súboji, kým jeden z nich nepadol. O zápasoch so smrteľným koncom kvôli výsade dostať najlepší kus pečienky hovoria nielen antickí autori, ale aj keltské mýty. Nečudo, keď Kelti pili a jedli tak, ako robili všetko - s potešením a bez miery.

Čo vlastne pestovali, aké domáce zvieratá chovali?

To záviselo hlavne od prírodných podmienok. V hornatom teréne úrodu poznamenávali dlhšie zimy a kratšie letá, i keď tu vládli o čosi priaznivejšie klimatické podmienky ako dnes, teplejšie a vlhkejšie. Darilo sa prosu a jačmeňu, pšenicu dvojzrnnú a plevnatú špaldu postupne nahrádzala pšenica siata. Pšenicu dvojzrnnú je možné zberať už po štyroch mesiacoch, preto je vhodná na pestovanie v drsnejšej klíme. Jedálny lístok tvorili kaše z obilnín a strukovín, predovšetkým hrachu a bôbu, mlieko a výrobky z neho, na pahrebe sa piekli nekvasené placky z obilnej múky. No a mäso. Na blízkych lúkach sa pásol dobytok, v Európe sa vtedy choval krátkorohý dobytok, dosahujúci výšku len 110 cm. Zistilo sa aj vysoké percento kostí oviec a kôz. Ovca okrem mlieka a syra dávala prepotrebnú vlnu, mäso a kožušinu. Mäso piekli, dusili, údili, ale najčastejšie varili a to v novom druhu keramiky - grafitovej hline. Chovali aj ošípané, kone, sliepky a husi. Psi strážili osadu i stádo.

Kelti pili hlavne pivo. Pripravovali ho z jačmeňa, niekedy s prísadou chmeľa. Pšeničné pivo varili s medom. Do piva občas pridávali aj rascu. Prvé pivo pravdepodobne vzniklo tak, že vonku zabudnutá jačmenná alebo obilná placka zmokla, začala kvasiť a niekto ju napriek tomu ochutnal, aby prekvapený zistil, že je posiata kvapkami tekutiny so zaujímavou horkou chuťou. Pre Keltov i Germánov sa stalo každodennou súčasťou stravy. Kelti nazývali svoje pivo *„korma"* a čapovali ho už zo sudov. Od nich sa naučili piť pivo aj rímski legionári. A od tých zase mnísi v kresťanských kláštoroch. Mnísi veľmi rýchlo prišli na to, že pivo je dobré nielen na zahasenie smädu, začali ho vyrábať, predávať - a samozrejme aj piť, takže čoskoro museli biskupi vyhlasovať tresty za opilosť. Videli ste film Robin Hood? Niektorí mnísi milovali pivečko presne tak isto ako mních v tom filme.

Bohatší Kelti si však už v 5. stor. pr. n. l. veľmi rýchlo zvykli na dovážané víno - grécke, talianske a z juhu dnešného Francúzska. Neskôr počas častých vojnových výprav na juh sa stali známymi svojim nekontrolovaným pitím a rabovaním pivníc obsadených miest. Antickí autori ich popisujú ako opilcov, i keď takto pohŕdavo sa dívali na všetkých barbarov.

Keltské sídliská neposkytujú toľko archeologických nálezov ako keltské hroby, ale pre poznanie keltskej spoločnosti sú veľmi dôležité. Z keltských sídlisk sa väčšinou nachádzajú len fragmenty z väčších celkov, ako napríklad osád. Len málokedy sa podarí nájsť keltské sídlisko v blízkosti pohrebiska. Typickou sídliskovou jednotkou je chata, predstavujúca obydlie pre monogamnú rodinu. Pretože chaty boli stavané z dreva, zachovali sa z nich len pôdorysy. Na Slovensku boli objavené pôdorysy takýchto chát v Branci (okres Nitra) s rozmermi 5x4 metre a v Bánove (okres Nové Zámky), kde mali chaty rozmery 7x4, poprípade 4,5x3 metre. Dno obydlia zvyklo byť zapustené do hĺbky asi pol metra, ale mohlo byť aj hlbšie. Strechu sedlového tvaru podopierali koly, zarazené v rohoch budovy, málokedy boli ďalšie podporné stĺpy uprostred stien. Vnútri obydlia sa nenachádzali pece, ani ohniská. Takéto, v podstate jednoduché typy chát sa budovali v otvorených poľnohospodárskych sídliskách, ale aj v opevnených hospodárskych a výrobných centrách.

Oppidá už boli veľké opevnené sídla, vojenskej, politickej, ale aj hospodárskej moci. Významné neboli len ako ochrana ľudí v čase vojny, ale aj miesto, kde sa sústreďovala remeselná výroba a obchod. S oppidami sa však stretávame až na konci 2. stor. pr. n. l., teda až na vrchole keltského rozmachu. Okrem oppíd Kelti budovali ešte aj menšie opevnené pevnosti, okolo ktorých sa taktiež postupne usadzovali remeselníci.

Aj Slovensko sa môže pýšiť takýmito keltskými centrami. Napríklad o oppide ako politickom, hospodárskom a vojenskom centre Keltov na území Bratislavy môžeme hovoriť (podľa rôznych autorov) v rozmedzí rokov 100 až 41 pr. n. l. Na hradnom vrchu približne na území dnešných Palisád, Svoradovej a Ventúrskej ulice sa rozkladala akropola. Zaberala plochu asi 20 hektárov, pričom na ďalších 32 hektároch sa rozkladalo podhradie. Oppidum teda bolo len strednej veľkosti, ale vzhľadom na to, že tu razili vlastnú menu, zrejme dôležité. Jeho význam podčiarkovala aj blízka rieka. Dunaj ako vodná cesta spájal oppidum s nemalým územím Európy, tvoril prirodzenú obranu pred nepriateľom, poskytoval ryby a vodu na prežitie obyvateľstva i pre prekvitajúce remeslá.

Náboženský svet Keltov

Historickí Kelti neboli národom v dnešnom zmysle slova. Boli to veľké skupiny obyvateľstva rozčleneného na početné kmene, ktoré niekoľko storočí obývali obrovské územie Európy od Škótska a Britských ostrovov až po Iberský polostrov, od Sliezska po Stredozemné more, od pobrežia Atlantického oceánu po Karpaty a svojou expanziou prenikali až do Malej Ázie.

Keltské etnikum sa formovalo v oblastiach severne od Álp, v priestore od východného Francúzska po južné Čechy. Počas svojej etnogenézy a neskoršej expanzie prišlo do styku s mnohými národmi - Grékmi, Etruskmi, Skýtmi, Ilýrmi, Germánmi, Rimanmi, ako aj s bezmennými národmi strednej Európy, ktoré formovali jeho náboženské predstavy. Pri výskume keltského náboženstva pomáhajú dva druhy prameňov - archeologické (hmotné) a historické (písomné). Medzi archeologické pramene patria najmä nálezy z posvätných miest, pohrebísk, zo sídlisk alebo nálezy mincí. Písomné svedectvá poskytujú najmä diela antických spisovateľov - Herodota, Polybia, Poseidónia z Apameie, Diodora Sicílskeho, Strabóna, Gaia Iulia Caesara, Tita Lívia, Plínia Staršieho, Tacita a Lucana - a včasnostredoveké legendy, predovšetkým z Veľkej Británie a Írska. Písomné správy ku keltskému náboženstvu sú problematické, najmä tie antické, pretože sú ovplyvnené vierou ich tvorcov. Antické pramene väčšinou informujú o zvykoch západných Keltov, aplikovanie týchto údajov na východný keltský svet (vrátane strednej Európy) nemusí vždy zodpovedať skutočnosti.

V dobách etnogenézy môžeme predpokladať, že základom viery Keltov, tak ako iných indoeurópskych národov, bol animizmus - kult Veľkej matky, prírodných síl a mŕtvych predkov. Uctievali pramene, hory, stromy (zvlášť duby) či niektoré rastliny (imelo, šalviu). Odovzdávali sa do ochrany nadpozemských bytostí, ktoré ich sprevádzali počas života i po smrti.

Plejáda keltských božstiev

Keltský panteón tvorilo veľké množstvo bohov, pravdepodobne každý kmeň mal svoje miestne božstvo. Z historických prameňov poznáme asi 400 rozličných mien bohov alebo bohýň. Väčšinou boli späté s určitým kmeňom, bez bližšieho vyhranenia kompetencie. Ich pôsobnosť sa niekedy dokonca prekrývala, to isté božstvo malo v dvoch vzdialených oblastiach rôzne atribúty a funkcie. Postupne však niektorí bohovia získavali u viacerých kmeňov význačnejšie postavenie. Antický spisovateľ Lucanus menuje troch najvýznamnejších keltských bohov - Taranisa, Teutata a Esa.

Taranis bol pánom nebies a jeho symbolom bolo koleso. Na niektorých zobrazeniach drží namiesto kolesa kladivo alebo mlat, dakedy i blesk či hrom. Koleso bolo však aj symbolom slnka. Lucanus ho prirovnáva k rímskemu slnečnému bohovi Jovovi. Neskôr bol spájaný s rímskym Plutom, bohom podsvetia. Taranisa si Kelti uzmierovali darmi vrátane ľudských obiet, pričom jeho kult sa spájal s rituálnou popravou utopením.

Teutates bol podľa Caesara bohom vojny. Môžeme ho prirovnať k rímskemu Martovi alebo Merkúrovi. Keltskí kňazi - slávni druidi - zbierali na jeho počesť imelo z posvätných dubov. Obety určené tomuto bohu upaľovali. Caesar uvádza, že Kelti stavali obrovské prútené postavy, ktoré vyplnili živými ľuďmi a zapálili. Esus, boh stromov, bol podobne ako Taranis porovnávaný s rímskym Martom alebo Merkúrom. Ľudí obetovaných tomuto bohu vešali na stromy.

Trojicu najvýznamnejších bohov dopĺňajú ďalšie božstvá, napríklad Epona - bohyňa koní, ochrankyňa jazdcov a pocestných, ktorá zároveň pripomína kult starobylej Matky zeme alebo Veľkej matky. Býva zobrazovaná ako žena s koňom (prípadne na koni) alebo v sprievode žriebäťa a psa.

Synom, inokedy manželom Epony bol Lug, ktorého uctievali v celej Galii a na Britských ostrovoch. Vystupoval ako ochranca roľníkov, remesiel, umenia a vojenských cností, dokonca aj ako slnečný boh. Centrum jeho kultu sa nachádzalo v Lugdune v Galii (dnešný Lyon). Lug sa niekedy považuje za otca všetkých bohov. V strednej Galii sa objavuje boh s jeleňom, pravdepodobne podobný bohovi života a smrti Cernunnovi, zobrazovanému s jeleními parohmi.

V Galii, severnom Taliansku a v Rakúsku uctievali boha Belena - boha slnka, podobného Apolónovi. Ďalším významným členom keltského panteónu bol Sucellus, boh ohňa, kováč, ktorý vystupoval ako ochranca keltského remesla, najmä čiernej metalurgie.

V keltských oblastiach obsadených Rimanmi sa rozvinuli kulty ovplyvnené rímskymi bohmi, napríklad kult Granna, ktorému sa pripisovala liečivá moc, ďalej kult bohyne lekárstva Visuny či bohyne hôr Abnoby. Pod vplyvom Rimanov Kelti uctievali aj rímskych bohov - Jova (Jupitera), Merkúra, Apolóna, Minervu a Marta. Ako vidieť, určiť presné kompetencie jednotlivých bohov je problematické. Pri niektorých poznáme len ich mená, ich funkciu môžeme len predpokladať: Albiorix - kráľ sveta, Manopos - veľký mladík, Tontioris - vládca kmeňa, Caturix - kráľ boja, Ogmios - sprievodca mŕtvych s kyjakom a lukom.

Zvieracia symbolika

Keltských bohov často zobrazovali v spoločnosti zvierat, ktoré mali symbolizovať spojenie sveta živých so svetom mŕtvych. Boli to najmä vtáky, kone a jelene. Zvlášť jeleň, tvor zhadzujúci každú zimu parožie, sa tešil posvätnej úcte, buď ako symbol hojnosti a obnovy, alebo ako sprievodca duší. Považovali ho aj za mýtického predka Keltov. Zvláštne postavenie v keltskej mytológii získal diviak. Jedna írska legenda rozpráva o diviakovi, ktorý zabil 50 loveckých psov a 50 bojovníkov. Je možné, že toto zviera symbolizovalo boha stromov Esa. Figúrky diviaka sú súčasťou drobného keltského umenia, obraz kanca sa pravidelne objavuje na minciach. Kelti v Malej Ázii uctievali božského býka Deitarosa.

Medzi vtákmi boli obľúbené havrany, vrany, orly, labute či žeriavy, keltského pôvodu je aj známy galský kohút. Hovoriaci havran sa objavuje najmä pred bitkou. Strabón zaznamenal legendu o sídle havranov na dne mora. V ulsterskej legende z 8. storočia po Kristovi ***Táin Bó Cuailnge*** útočí partnerom odvrhnutá bohyňa smrti a bitiek Mórrígú v podobe vrany. Vrana alebo havran boli teda keltskými symbolmi bohov a bohýň smrti a bitiek.

Božské imelo

V rastlinnej ríši mal výsadné postavenie dub, ktorý je vo všeobecnosti posvätnou rastlinou u všetkých indoeurópskych národov. Všetko, čo rástlo na duboch, pochádzalo z neba pre druidov. Najposvätnejší bol dub, na ktorom rástlo imelo. Z písomných prameňov vieme, že ak Kelti taký našli, obetovali dva biele býky, ktoré nikdy neboli zapriahnuté. Potom sa v bielom odeve vyšplhali na strom, zlatým kosákom odrezali imelo a uložili ho do bieleho plátna. Podľa Plínia bol účinok imela väčší, keď ho odtrhli prvý deň keltského mesiaca bez použitia železa a bez toho, aby sa dotklo zeme. Kelti považovali imelo za akýsi všeliek pre ľudí i zvieratá. Rozšírená bola povera, že pôsobí proti epilepsii.

Dubom a bukom sa pripisovali božské vlastnosti alebo aspoň magická sila. Dokladajú to rímske nápisy a írske texty. Napríklad podľa neskororímskeho autora Maxima Tyrského dubový kmeň slúžil Keltom ako Jupiterova socha.

Legendárni druidi

Gaius Iulius Caesar nás informuje o trojitom delení keltskej spoločnosti - na druidov, šľachtu a ľud. Tvorcami a zároveň šíriteľmi keltského náboženstva boli druidi. Podstatou ich učenia bola viera v nesmrteľných bohov a nesmrteľnosť duše, ktorá po smrti prechádza do iných bytostí, a prísna morálka. Tvorili uzavretú vrstvu vzdelancov, ktorá mala rovnocenné postavenie s keltskou aristokraciou. Išlo o celokeltskú inštitúciu, známu na Britských ostrovoch a v Galii, a pravdepodobne mala vplyv i v strednej Európe. Podľa Caesara vznikla na Britských ostrovoch, no je to len jeho domnienka.

Druidi mali zároveň obrovský politický vplyv. Keďže boli organizátormi protirímskych povstaní a bránili romanizácii, Rimania ich nemali veľmi v obľube. Vystupovali aj ako nezávislí sudcovia rozhodujúci pri medzikmeňových sporoch a podobne. Tiež mali na starosti výchovu aristokratickej mládeže, pričom vrstva druidov sa najmä v starších obdobiach dopĺňala práve z keltskej nobility. Príprava na dráhu druida mohla niekedy trvať až 20 rokov. V náboženských otázkach totiž druidi odmietali používať písmo, preto sa uchádzač musel naučiť obrovské množstvo vedomostí naspamäť. Caesar píše, že tento zvyk zaviedli preto, aby sa ich učenie nedostalo medzi ľud a aby si ich žiaci cvičili pamäť.

Neskôr už druidi netvorili striktne uzavretú kastu ani čisto náboženské spoločenstvo. Do svojich radov postupne prijímali i príslušníkov ostatných spoločenských vrstiev, náboženskú funkciu prevýšila ich pedagogická a súdna činnosť. Najdlhšie sa inštitúcia druidov udržala v Írsku. Ich nástupcami sa tam stali *filedi*, neskorší zakladatelia stredovekých škôl.

Okrem druidov sa v prameňoch spomínajú *cuhagovia* - pravdepodobne kňazi s nižšou hodnosťou, ďalej *vatesovia*, ktorých funkcia je nejasná, a *bardi* - potulní speváci. Na čele celej náboženskej hierarchie stál druid, ktorého autoritu uznávalo celé spoločenstvo. Po jeho smrti rozhodli o novom najvyššom kňazovi ostatní druidi voľbou. V prípade viacerých záujemcov sa neraz vyskytli aj boje medzi jednotlivými kandidátmi.

Keltský kalendár

K povinnostiam druidov patrila aj starostlivosť o kalendár. Kelti delili rok na dve základné obdobia: teplé a studené. Teplé sa začínalo sviatkom *beltine* okolo 1. mája, čiže v období, keď sa dobytok vyháňal na pastvu. Studené obdobie otváral sviatok *samain* na začiatku novembra, keď bolo nutné dobytok ustajniť. Týmto sviatkom sa zároveň začínal nový rok. V prameňoch sa spomínajú dva ďalšie významné sviatky - *imbolc* (okolo 1. februára) a *lugnasad* (okolo 1. augusta).

Kelti, ktorí osídlili južné Francúzsko, stavali svojim bohom svätyne. K svätyni v *oppide* Entremont viedla asi 100 m dlhá cesta, lemovaná sochami héroiov (hrdinov). Vnútri sa nachádzali výklenky pre ľudské lebky. Podobný nález poznáme z *oppida* Roquepertuse. Kult ľudskej hlavy bol medzi Keltmi všeobecne rozšírený. Z ostatných oblastí obývaných Keltmi máme doklady o posvätných miestach kultového charakteru, ohradených plotom alebo priekopou. Často nimi boli iba háje s posvätnými stromami, na posvätný účel však mohol slúžiť len jeden strom, kôl či stĺp.

Na území Slovenska máme z tohto obdobia doloženú svätyňu na centrálnom hradisku Havránok v Liptovskej Mare, kde sa na veľkých žiaroviskách spaľovali obetné dary ako šperky, mince, poľnohospodárske plodiny či zvieratá. V hlboko zapustenej jame v strede objektu sa zachovali nespálené pozostatky ľudských obiet.

Krvavá viera? Ľudské obety boli súčasťou keltskej viery, čo však neznamená, že ich náboženstvo bolo primitívne či barbarské. Vo všetkých tradičných spoločnostiach bola ľudská obeta veľmi dôležitým a zložitým náboženským symbolom. Dlho sa udržala u starých Germánov, Dákov, Keltov i Rimanov, ktorí ju zakázali až roku 97 pred Kristom. Ako obetné miesta mohli slúžiť rôzne prírodné útvary, brody, jaskyne a podobne. Napríklad na obetisku v Udiči-Prosnom, nachádzajúcom sa v odľahlom horskom údolí, sa ako obetiny spaľovali predmety zo železa, zlata a z bronzu, ďalej keramika a časti tiel zvierat i ľudí.

Častým predmetom obety boli zbrane a šperky, ktoré zhromažďovali viaceré generácie. Niekedy sa bohom obetúvala aj časť vojnovej koristi. Posvätné mohli byť i samotné predmety. V Írsku bol symbolom hojnosti a nesmrteľnosti magický kotol, často umiestnený na posvätnom mieste či v posvätnej budove. Pri niektorých obradoch sa v kotle varilo magické pivo na výživu a posilnenie božstiev. V kulte boli dôležité figúrky diviakov, koní, psov, závesné kolieska, amulety a podobne. Osobitné postavenie medzi ozdobami Keltov zaujímal nákrčník s pečatidlovými koncami (*torques*), ktorý sa objavil už v 5. storočí pred Kristom. Pravdepodobne ho nosili významní jednotlivci ako znak spoločenského postavenia. V časoch historickej keltskej expanzie v 3. storočí pred Kristom sa situácia zmenila a v hroboch z tohto obdobia sa nákrčníky vyskytli iba veľmi vzácne. Vo vrcholnom období vývoja laténskej spoločnosti - v 2. storočí a v prvej polovici 1. storočia pred Kristom - sa *torques* objavuje v silne schematizovanej podobe na minciach alebo na kultových plastikách v západokeltskom prostredí - akoby prestal byť symbolom spoločenského postavenia a vstúpil do sveta náboženských predstáv.

Doposiaľ nedoceneným prameňom poznania keltských náboženských motívov sú symboly na keltských minciach. Napríklad na tzv. minciach s lýrovitým znakom z juhozápadného Slovenska sa ako výtvarný prvok azda s hlbšou náboženskou symbolikou vyskytujú rozmanité znaky ako lýrovitý znak, rozličné hviezdy a podobne. Na rube mladších strieborných mincí z územia Bratislavy je zobrazený jazdec alebo koník s motívom kolieska s lúčmi, okrídlený kentaur, gryf alebo drak či had. Časť numizmatikov vidí v týchto symboloch len doplnkovú výzdobu, iní im pripisujú náboženský význam.

Súčasťou keltských náboženských obradov bolo aj veštenie. Zdá sa však, že Kelti sa naň nespoliehali v takej miere ako Germáni či Slovania. Iba Strabón uvádza, že niekedy sekli ľudskú obetu mečom do boku a podľa jej kŕčov predpovedali budúcnosť.

Náboženský svet starých Keltov sa odrážal i v pohrebnom ríte. V čase ich etnogenézy a pred expanziou pochovávali nespálené telá pod mohylami. Zvlášť kniežacia vrstva raných Keltov bola pochovávaná vo veľkých komorových hrobkách pod veľkými mohylami s pohrebným vozom. Počas expanzie sa objavili pohrebiská s hlbokými jamami, ale už bez navŕšených mohýl - tzv. ploché keltské pohrebiská. Mŕtvi boli často ukladaní do drevených rakví.

Okrem osobných šperkov najmä v ženských hroboch a zbraní v mužských hroboch sa k mŕtvym prikladali nádoby s nápojom a potravou. Od 3. storočia sa začalo pochovávanie žiarom, ktoré neskôr prevládlo. Z výskumov vo francúzskom *oppide* Bibracte (pri juhofrancúzskom Autune) vieme, že urny s pozostatkami mŕtvych boli uložené v príbytkoch pozostalých.

Zmena pohrebného rítu u Keltov od kostrových k žiarovým pohrebom je odrazom zmien nielen v sociálno-ekonomických vzťahoch, ale pravdepodobne aj zmien v náboženských predstavách keltskej spoločnosti, v ktorých nastal prechod od viery v posmrtný život k náuke o prevteľovaní duší. Na území dnešného Slovenska medzi najvýznamnejšie pohrebiská patria Maňa, Palárikovo a Malé Kosihy.

Drevený kostol v obci Svätý Kríž

Približne 14 km od Liptovského Mikuláša v dedinke Svätý Kríž stojí Drevený artikulárny evanjelickýkostol, ktorý patrí k **najväčším dreveným stavbám** v Strednej Európy. Kostol bol pôvodne postavený v Paludzi. V súvislosti s výstavbou vodného diela bol rozobratý a zreštaurovaný a v pôvodnej podobe znovu postavený v katastri obce Svätý Kríž, na území starého veľkopaludzského chotára, čím bola zachovaná autentičnosť pôvodného krajinného prostredia tejto vzácnej kultúrnej pamiatky.. Presťahovanie začalo v roku 1974 a slávnostná posviacka zrekonštruovaného kostola bola 22.8.1982. Na tejto posviacke sa zúčastnilo okolo **10 000 ľudí**, jednak to boli členovia cirkvi a množstvo hostí. Kostol je posledným, nepochybne najvýznamnejším umeleckým prejavom slov. drevenej cirkevnej architektúry. Artikulárne kostoly tvoria na Slovenskú samostatnú významnú skupinu. Líšia sa od katolických i pravoslávnych drevených kostolov. Kostol je osobitnou modifikáciou tej vetvy protestantskej architektúry, ktorá sa začala rozvíjať v pruskom Sliezku. Pôvodný vzhľad si na Slovensku zachovalo iba päť artikulárnych kostolov, ktoré sú svedkami čias reformácie. Začiatkom 16. storočia sa myšlienky reformácie rýchlo šíria aj v Liptove. Protestantizmus tu dosahuje vrchol v r. 1610. V 2. polovici 17. storočia v Rakúsko-Uhorsku zosilnel absolutistický režim, čo malo za následok potláčanie evanjelického protestantizmu. Proti tomuto krutému útlaku sa v roku 1678 rozpútalo kurucké povstanie pod vedením kežmarského veľmoža Thokolyho. Jeho úspechy, ako aj strach pred Turkami donútili panovníka Leopolda I. k ústupkom. V roku 1681 zvolal do Šopronu snem, ktorý vyniesol aj 25.-26. zákonný článok - artikulu, ktorý povoľuje výstavbu protestantských cirkevných objektov v niektorých stoliciach Uhorska. Od tejto artikuly je odvodený aj názov kostolov. **Artikulárne kostoly** museli stáť na okraji obci, mimo mestských hraníc. Na ich stavbu sa nesmel použiť kameň ani železo. Stavať sa mohli jedine z dreva. Tieto kostoly nesmeli mať veže, zvony a vchody museli byť odvrátené od obce.

V Liptove boli postavené dva takéto kostoly. jeden pre horny Liptov v **Hybiach (1681)**, ktorý však zanikol pri požiari v roku 1823. Druhý v **Paludzi v roku 1693**. Vzhľadom na vtedajší počet evanjelikov bolo potrebné vybudovať väčší kostol. Preto cirkevný zbor uzavrel 5.3.1774 zmluvu s tesárskym majstrom **Jozefom Langom** na prebudovanie kostola. Stavba bola dokončená už 11.11 toho istého roku. Teda neuveriteľne rýchlo aj napriek tomu, že majster Lang nepoužíval žiadne projekty, pretože nevedel čítať ani písať a pri práci sa mohol spoľahnúť len na vlastné tesárske skúsenosti. Zvonica bola postavená neskôr v roku 1781, po vydaní Tolerančného patentu cisára Jozefa II, a hoci stojí samostatne, tvorí s kostolom harmonický celok. Drevená veža, slúžiaca ako zvonica, je vysoká 19 m. Tri pôvodné zvony z konca 18. storočia boli počas I. svetovej vojny zrekvirované na vojnové účely. Terajšie sú z roku 1924-1922 a volajú sa : Viera, Nádej, Láska. Pôdorys dreveného kostola má podobu kríža. Dĺžka celého kostola s vežou je 43 m. Zastavaná ploch okrem veže je 658 m ^{2}. Úžitková plocha je 1150 m ^{2}. Do kostola sa vmestí okolo **6000 návštevníkov**. Kostol má 12 dverí a 72 okien. Kostol okrem svojich rozmerov zaujme aj svojím barokovým zariadením, ktoré nachádzame v jednoduchom dedinskom podaní vďaka základnému materiálu - drevu. Aj prirodzené svetlo dopadajúce dovnútra pôsobí neobyčajne emocionálne. Z vnútorného zariadenia je pozoruhodný najmä barokový oltár, pochádzajúci z pôvodného kostola z roku 1693. Je drevený. Hlavný oltárny obraz, olejomaľba, znázorňuje premenenie Krista. Zaujímavá je aj kazateľnica, umiestnená na opticky a akusticky najvýhodnejšom mieste. Stojí na zrubovom základe, vpredu s podsunutým

barokovým anjelom, ktorý akoby ju podopieral. Sú to práce majstra rezbára J. Lercha z Kežmarku. Orgán zhotovil j. Podmanický z Banskej Štiavnice v roku 1760. Luster pochadzajúci z roku 1780 je zhotovený z benátskeho skla. Chórové empory sú vyzdobené biblickými maľbami na drevených doskách. Zhotovil ich neznámy remeselný maliar asi koncom 17. storočia. Ich ľudový pôvod dokazuje aj skutočnosť, že výjavy z Biblie sú prestúpené obrazmi zvierat a kvetov. Maľby sú výrazovo jednoduché, avšak vyjadrené neobyčajne živou farebnosťou.

Artikulárny kostol je produktom konkrétneho spoločenského prostredia, historického vývinu. Máme v ňom pamiatku, ktorá pripomína kľukatú cestu, ktorou musel prejsť slovenský národ, aby sa povzniesol na úroveň ostatných kultúrnych národov. V súčasnosti slúži účelom **evanjelickej cirkvi** zakladajúcich členov v Paludzi.

CYKLO-TURISTICKÝ KLUB "LEŠŤAN" ÚSZV LEŠŤ

MVDr. Michal Ondovčík